

Tobakspolicy i skolan

En interventionsstudie

"Tobakspolicy i skolan – En interventionsstudie" är en del av ett forskningsprojekt som genomförs vid Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin (CES) och Institutionen för folkhälsovetenskap, Karolinska Institutet med bidrag från Statens folkhälsoinstitut.

Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin

Box 1497, 171 29 Solna

ces@sll.se

Rapport 2014:5

ISBN 978-91-87691-08-9

Författare: Josefine Nilsson, Maria Rosaria Galanti och Maria Paola Caria

Layout: Gunilla Kornelind

Omslagsfoto: Thinkstock.com

Stockholm augusti 2014

Rapporten kan laddas ner från Folkhälsoguiden,

www.folkhalsoguiden.se

Förord

Vi vet att insatser som påverkar miljön där individer gör sina livsval kan vara mycket kostnadseffektiva i att främja goda levnadsvanor. Insatser som berör skolans sociala och pedagogiska normer (policy) har därför potential att förebygga tobaksbruk hos unga.

I de flesta skolor har man länge haft ”rökfrihet” på agendan, men begreppet ”tobakspolicy” är långt ifrån etablerat och okontroversiellt.

Vad är en policy mot tobak i skolan? Behövs verkligen regler om tobak i skolan när befintliga lagar är så pass tydliga? Hur pass effektiv är en tobakspolicy i att förhindra ungdomars tobaksbruk? Ska man inkludera snusförbud i en policy på skolnivå? Måste regler åldersanpassas? Vad tycker eleverna själva?

Dessa frågor belyses i föreliggande rapport. Den bygger på tre studier vilka syftade till att kartlägga betydelse, genomförbarhet och möjliga effekter på elevernas beteende av en tobakspolicy i skolan.

Vi hoppas att rapporten ska leda till diskussion och fortsatt utveckling av det tobakspreventiva arbetet i skolan.

Cecilia Magnusson

Verksamhetschef

Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin, Stockholms läns landsting, SLSO

Författarna

Rapporten är framtagen av Josefine Nilsson, Maria Rosaria Galanti och Maria Paola Caria.

Josefine Nilsson är forskningshandläggare vid avdelningen för folkhälsoepidemiologi, Institutionen för folkhälsovetenskap, Karolinska Institutet.

Maria Rosaria Galanti är adjungerad professor i epidemiologi vid Institutionen för folkhälsovetenskap, Karolinska Institutet, samt enhetschef inom Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin (CES).

Maria Paola Caria är biostatistiker och affilierad med Institutionen för folkhälsovetenskap, där hon disputerade med en avhandling om skolbaserad prevention av alkoholbruk.

Innehåll

Förord	iii
Författarna.....	iii
Innehåll	iv
Sammanfattning.....	1
Bakgrund	2
Syfte.....	4
Material och metod för interventionsstudie	5
Etik.....	5
Utvärderingsdesign	5
Intervention.....	5
Urval	5
Skolor.....	5
Elever	5
Datainsamling	6
Analys	8
Resultat	9
Skolors och elevers urval	9
Utveckling och implementering av policy	10
Skolornas frågor inför utveckling av en tobakspolicy	10
Implementeringsprocessen	10
Föräldrars åsikter om en tobakspolicy på skolan.....	11
Elevernas tobaksbruk	11
Årskurs 8	11
Uppfattning av tobakspolicy i skolan.....	13
Gymnasium år 2	15
Uppfattning av tobakspolicy i skolan.....	17
Diskussion	20
Slutsatser	22
Tack till	23
Referenser.....	24
Bilagor	26
Bilaga 1. Broschyr Projekt Tobakspolicy i skolan	26
Bilaga 2. Frågeformulär till elever.....	38
Bilaga 3. Frågeformulär till föräldrar.....	43
Bilaga 4. Checklista, interventionsgrupp.....	46
Bilaga 5. Checklista, kontrollgrupp	52
Appendix A. En intervjustudie	
Appendix B. En fokusgruppsstudie	

Sammanfattning

En småskalig randomiserad kontrollerad studie genomfördes under skollåret 2012–2013 i nio skolor i Stockholms län. Syftet med studien var dels att testa processen av att implementera en policy mot tobak på skolenivå, dels att utvärdera dess effektivitet på elevernas beteende.

Rapporten beskriver metoder och resultat av detta försök och kompletteras med två kvalitativa undersökningar: en intervjustudie bland rektorer och skolpersonal, före interventionen och som även innehåller en utvärdering av densamma (Appendix A) och en studie baserad på fokusgrupper bland elever, efter interventionen (Appendix B).

Resultaten tyder på att det är en mödosam och relativt lång process att övergå från en traditionell policy till en ny och konsensusförankrad policy. Skolledning och skolpersonal måste i denna process beakta sin egen inställning till och syn på betydelsen av en tobakspolicy, något som är långt ifrån självklart.

Där processen genomfördes och kompletterades skedde viktiga förändringar på ett djupare plan bland eleverna som involverades och troligtvis även bland andra aktörer (t.ex. lärare och skolledning). I elevernas utsagor framgår att arbetet med policy har skapat ett nytt sätt för skolan att profilera sig och därigenom främjat identitet och tillhörighetskänsla.

Huruvida arbetet med innehållet av en tobakspolicy i skolan kan påverka elevernas tobaksvanor är dock fortfarande en öppen fråga. Inga väsentliga skillnader hittades i tobaksbruk mellan interventions- och kontrollgrupp i denna studie. Däremot fanns det en indikation på att det åtminstone i grundskolan skilde sig i den förväntade riktningen gällande attityder och framtida åsikter gentemot tobak, det vill säga interventionsgruppen var mindre benägen än kontrollgruppen att använda tobak i framtiden. Kunskapen och uppfattningen om regler i den lokala policyn blev också starkare i skolorna där interventionen genomfördes.

Dessa resultat är också i linje med tidigare studier (sammanställda i CES-rapport 2013:3). Det finns många orsaker till att policyns inverkan på elevernas beteende kan vara svår att påvisa, dessa diskuteras i rapportens avslutande del.

Slutsatser: Att ta fram en tobakspolicy med tydligt innehåll och en participatorisk process är ett långsiktigt arbete som innebär vissa gynnsamma förändringar på kort sikt, såsom främjande av identitet och samhörighet bland elever i en skola, samt möjliga förändringar i attityder mot framtida tobaksbruk. Någon inverkan på själva beteendet kring tobakskonsumtion är dock inte påvisad.

Bakgrund

Rökning är en av de främsta orsakerna till ohälsa, sjukdom och förtidig död (1). År 2013 var 11 procent av den vuxna befolkningen i Sverige dagligrökare, därtill var 6 procent av kvinnorna och 18 procent av männen snusare.

Prevalensen av tobaksbruk bland ungdomar stiger från högstadieålder till gymnasieålder (3). Tobaksvanorna skiljer sig också mellan könen, flickor röker i större utsträckning medan pojkar oftare använder snus, vilket innebär att den totala tobakskonsumtionen är tämligen lika. Både rökning och snusbruk har minskat bland pojkar och flickor i årskurs 9 sedan 2000-talet. År 2013 rökte och/eller snusade 16 procent av pojkarna och 17 procent av flickorna i årskurs 9. Bland gymnasieelever är däremot nedgången av tobaksbruk inte lika stor, och bland elever i årskurs två rökte och/eller snusade 33 procent av pojkarna och 32 procent av flickorna (3).

Då de flesta tobaksanvändare börjar sitt bruk i unga år, är det förebyggande arbetet prioriterat i Sverige. Regeringen har i folkhälsopropositionen fastställt fyra etappmål varav ett är att antalet ungdomar som börjar röka eller snusa ska halveras till år 2014 (4).

En rad faktorer styr tobaksbruk och för att lyckas med regeringens mål krävs insatser riktade till olika målgrupper. Evidensbaserade åtgärder för tobakspreventivt arbete bör således ske på olika nivåer och med olika aktörer. Skolan, framför allt grundskolan, är en självklar arena då många unga kan nås på ett regelbundet sätt under flera år (5).

Det finns olika sätt att arbeta för att förebygga tobaksbruk. Baserat på en modell av det europeiska centret för bevakning av och information om alkohol, narkotika och tobak (EMCDDA) kan skolan arbeta förebyggande med samtliga elever (universell prevention). Ett exempel på detta är ANT-undervisning. Selektiva insatser används i stället för de elever som har stor risk att börja som målgrupp, såsom elever med generellt risktagande beteende. Skolan är också en bra arena för att nå individer som redan har ett tobaksbruk (indikerad prevention), då upprepade rådgivning och motiverande samtal kan vara en effektiv kombination (6).

De flesta skolbaserade åtgärder som riktar sig till att direkt förändra individernas beteende har dock visat sig måttligt effektiva (7). Miljöbaserade insatser som innebär en normförändring, såsom en tobakspolicy i skolan, kan vara en framkomlig väg. För ungdomar kan faktiskt en tobaksfri skoltid ha en avgörande roll för att skjuta upp tobaksdebuten eller undvika använda tobak (8). Till exempel visade en kvalitativ studie, genomförd i Sverige, att eleverna ansåg att en snusfri skoltid var en förutsättning för att kunna avsluta sitt bruk. Författarna konkluderar att en tobaksfri skola förändrar normer och attityder kring ett tobaksfritt liv (9).

I Sverige innebär tobakslagen ett förbud att röka på skolgårdar samt i lokaler ämnade för skolverksamhet. Tillsyn av lagen sker genom Arbetsmiljöverket, Länsstyrelsen och kommunen (10). Grundskolor och gymnasier ska enligt lag bedriva tobakspreventivt arbete där rektor har det yttersta ansvaret för att integrera arbetet i undervisningen på skolan (11). Även skolhälsovården ska arbeta förebyggande och hälsofrämjande (12). Trots förbudet visar flera rapporter att rökning förekommer på skolgårdarna (13–16). Detta väcker tankar att en lokalt utvecklad policy med tydliga normer och kontinuerligt upprätthållande kan vara effektivare än de allmänna föreskrifterna i lagen.

Tyvärr har denna åtgärd studerats bristfälligt både i Sverige och internationellt i relation till ungdomars tobaksbruk, vilket framgår i en litteraturöversikt som publicerades både

som vetenskaplig artikel (17) och som vetenskaplig rapport 2013 (18). Den befintliga forskningen baseras på ett fåtal tvärsnittsstudier främst från Nordamerika och Australien, där begreppet policy dessutom beskrivs på olika sätt, vilket gör det svårt att jämföra studiernas resultat.

Syfte

Syftet med denna rapport är att presentera nya rön kring tre olika dimensioner av skolans policyarbete mot tobak. Den första dimensionen handlar om förutsättningar och hinder för implementering av en policy, vilka beskrivs genom en kvalitativ studie bland skolpersonal. Den andra dimensionen berör genomförbarhet och effektivitet av en tobakspolicy framtagna enligt bästa evidens från befintlig forskning. Detta prövades i några skolor i Stockholms och Södermanlands län inom en pilotstudie baserad på en experimentell modell. Den tredje dimensionen berör upplevelsen av normförändringar hos elever på en djupare nivå, vilket belyses genom en kvalitativ studie genomförd i samband med interventionen.

Material och metod för interventionsstudie

Etik

Etikprövningsnämnden i Stockholms region yttrade sig (protokoll 2012/5:4) om att studien inte omfattas av etikprövningslagen, eftersom den inte innefattar behandling av sådana känsliga personuppgifter som avses i paragraf 3 i lagen.

Utvärderingsdesign

En småskalig randomiserad kontrollerad studie genomfördes under skolutgåret 2012–2013. Totalt nio skolor indelades slumpmässigt i två grupper. Den ena gruppen (kontroll) ombads fortsätta sitt sedvanliga tobakspreventiva arbete, medan den andra gruppen (intervention) ombads utarbeta en ny tobakspolicy i skolan. Effekterna analyserades på elevnivå, genom självrapporterade uppgifter före och efter policyarbetet.

Intervention

Interventionen bestod i att ta fram och implementera en ny tobakspolicy utifrån befintlig evidens, sammanfattad i litteraturöversikten som föregick interventionsstudien (17). Som stöd till detta arbete togs en broschyr fram, med tips och råd till hur skolorna kan gå tillväga för att utforma en tobakspolicy (Bilaga 1). Skolorna i interventionsgruppen uppmanades därefter bedriva ett självständigt arbete för att utveckla och implementera en ny tobakspolicy.

Kontrollskolorna uppmanades att fortsätta sitt sedvanliga arbete avseende tobaksprevention.

Urval

Skolor

Genom ett urval av kommuner och skolor i Stockholms och Södermanlands län togs de deltagande skolorna fram, se beskrivning i Appendix A (intervjustudie). Totalt 32 skolor bjöds in till studien, varav 16 tackade ja till att delta.

Skolorna som deltog i intervjustudien (16) kontaktades åter efter sommaruppehållet, i början av september 2012, med förfrågan om att delta i interventionsstudien. Nio skolor tackade ja, sex grundskolor och tre gymnasieskolor, varav fem kommunala och fyra friskolor. Sju skolor är belägna i Stockholms län, i Botkyrka, Nacka och Solna kommun, medan två skolor finns i Södermanlands län, i Nyköpings kommun.

Elever

Samtliga elever i årskurs åtta på grundskolan och i årskurs två på gymnasiet valdes ut för att delta i studien genom att besvara en baslinjeenkät och en uppföljningsenkät.

Datainsamling

Elevenkät, baslinje: Enkäten genomfördes mellan september och oktober 2012. Frågeformuläret bestod av 20 frågor med förutbestämda svarsalternativ rörande elevers tobaksvanor under och utanför skoltid, attityder mot tobak och uppfattning av skolans regler (Bilaga 2). Formuläret delades ut i klassrummen och fylldes i anonymt av eleverna.

Om någon elev var frånvarande vid tidpunkten för datainsamlingen lämnades formulär och svarskuvert till en kontaktperson för senare inskickning.

Föräldraenkät: I samband med att eleverna genomförde baslinjeenkäten delades ett brev ut till eleverna som ombads ge det till sina föräldrar. Brevet innehöll information om projektet, en föräldraenkät och ett svarskuvert. Föräldraenkäten bestod av fyra frågor rörande föräldrars åsikter om en tobakspolicy i skolan (Bilaga 3). Formuläret besvarades anonymt av en förälder. En påminnelse skickades till eleverna via skolornas kontaktpersoner med uppmaning att be sina föräldrar fylla i frågeformuläret.

Elevenkät, uppföljning: Enkäten genomfördes under maj 2013, eleverna besvarade ett formulär identiskt till det som användes i baslinjemätningen.

Dokumentation om implementering av policyn: Efter sex månader utvärderades processen med tobakspolicyarbetet. För att få en inblick i hur skolorna arbetat med tobaksfrågor under året, skickades en checklista ut till kontaktpersonerna vid både kontroll- och interventionsskolorna (Bilaga 4–5). Kontrollskolorna ombads rapportera när det aktuella policydokumentet implementerats (i den mån det fanns) och om eventuella förändringar under året. Interventionsskolorna ombads beskriva processen med implementeringen av en ny policy.

Bortfall – föräldraenkät

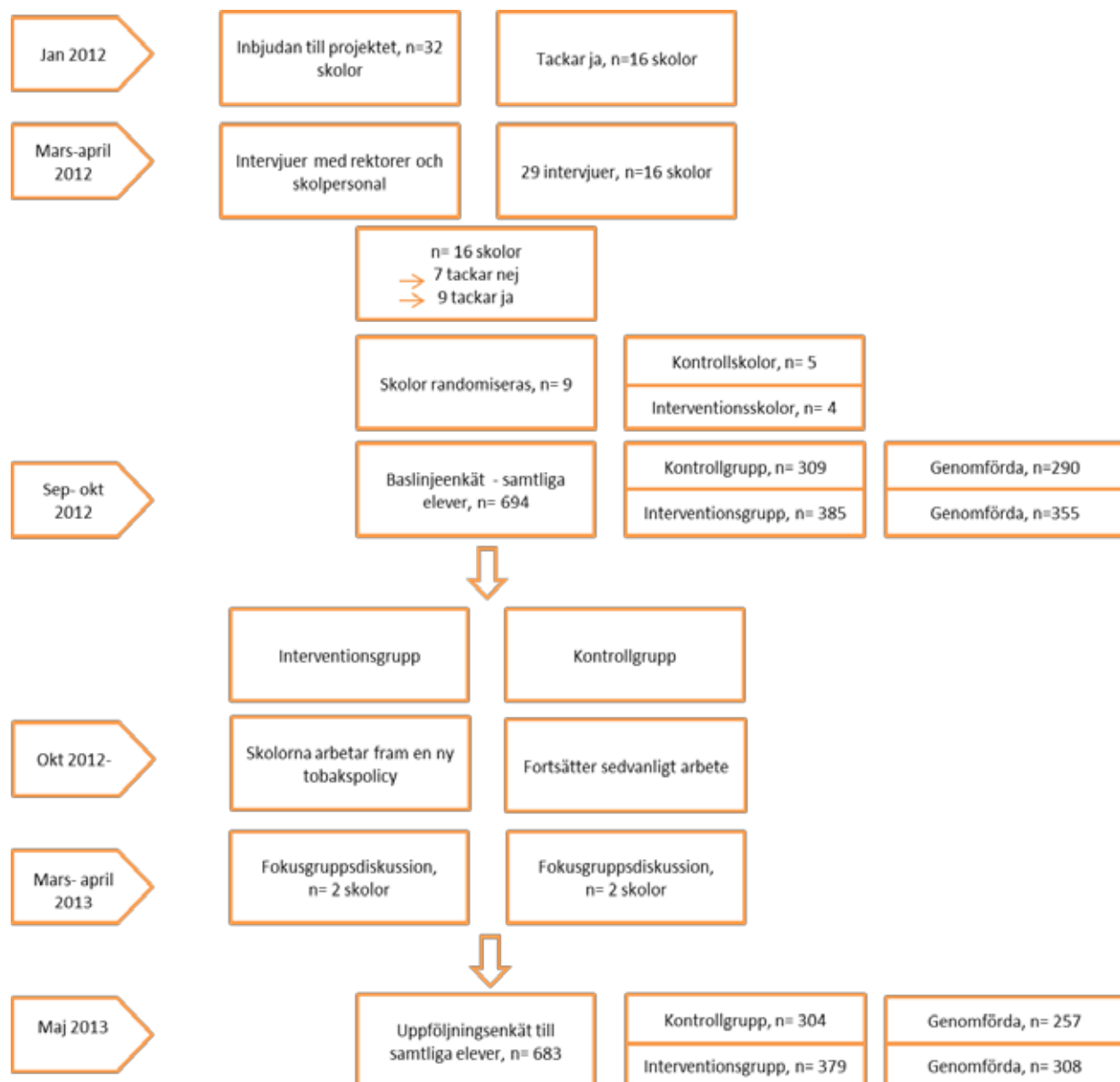
Föräldraenkäten delades ut till 694 elever. Det var 321 föräldrar som fyllde i och skickade in enkäten, ett bortfall på 54 procent.

Bortfall – elevenkät

I baslinjemätningen var det 645 elever som fyllde i enkäten, ett bortfall på mindre än en procent.

I uppföljningsmätningen var det 565 elever som fyllde i enkäten, ett bortfall på 17 procent.

Samtliga enkäter var på svenska.

Figur 1. Flödesschema av studiens olika moment

Analys

Resultaten av interventionsstudien beskrivs huvudsakligen på gruppnivå i form av tabeller, där andel elever med ett visst beteende rörande tobaksbruk eller en viss åsikt gentemot tobakspolicy jämförs mellan interventionsskolor och kontrollskolor.

Jämförelsen i grundskolan baserades på den genomsnittliga skillnaden mellan uppföljning och baslinje för de två grupperna. Skillnaderna viktades med skolornas storlek, det vill säga antal elever.

Till exempel: I interventionsskolorna ökade andelen elever som någonsin hade rökt från genomsnittligt 31,9 procent vid baslinje till 36,8 procent vid uppföljning (i genomsnitt 4,7 procentenheter). I kontrollskolorna var motsvarande skillnad 9,3 procentenheter (från 27,0 % till 36,4 %). Alltså blev skillnaden i utveckling mellan intervention och kontroll negativ ($4,7 - 9,3 = -4,6$), vilket betyder att andelen som testat rökning ökade mindre i interventionsskolorna än i kontrollskolorna.

Hypotesen att de två grupperna hade samma utveckling (vilket man skulle förvänta sig om interventionen inte hade någon effekt) testades med t-test (viktad) samt med Wilcoxon test för oberoende urval (oviktad), med 5 procents signifikansnivå.

I gymnasieskolan blev det inte möjligt att genomföra samma analys på grund av lågt antal skolor. Resultat redovisas då som andel och tendens till utveckling, men inga tester genomfördes.

Som komplement analyserades skillnader mellan interventions- och kontrollgrupp även på individnivå genom att beräkna oddskvoter, det vill säga ett statistiskt mått som speglar sannolikheten att en individ som utsätts för en ny tobakspolicy (intervention) har ett visst beteende jämfört med en individ som inte exponeras för densamma (kontroll). En oddskvot som är mindre än ett betyder att beteendet eller åsikten (t.ex. att röka regelbundet eller att vilja röka i framtiden) förekommer mer sällan om man exponeras för interventionen. En oddskvot som är större än ett speglar motsatt skillnad. Tillsammans med oddskvoten beräknades också konfidensintervallen kring dem. Denna talar om hur "spridd" det egentliga värdet för oddskvoten skulle vara om man upprepade experimentet, det vill säga visar hur stor precision själva oddskvotens mått har. Dessutom kan man härleda om en viss oddskvot är signifikant genom att titta på denna spridning: om intervallet inkluderar värdet "1" så kan oddskvotsresultatet bero på slump.

Eftersom eleverna inte följdes upp individuellt kunde denna sannolikhet beräknas enbart vid uppföljning. För att ta hänsyn till skillnader som redan fanns vid baslinje genomfördes denna analys bara för de beteenden som var lika utbredda mellan interventions- och kontrollgruppen vid skolårets start (baslinje) (se Tabell 2 och 4).

Resultat

Skol- och elevurval

Nio skolor deltog i interventionsstudien. Interventionsgruppen består av en gymnasieskola och tre grundskolor. Kontrollgruppen består av två gymnasieskolor och tre grundskolor. Interventionsgruppen i grundskolan innefattade fler elever än kontrollgruppen, på grund av skolornas olika storlek. Motsatsen blev fallet i gymnasiets årskurs 2, där bara en skola deltog som interventionsgrupp.

Det var totalt 644 elever av 694 (93 %) som besvarade baslinjeenkäten (B) och 565 av 683 (83 %) som genomförde uppföljningsenkäten (U), se också flödesschema, figur 1.

Svarsfrekvensen var något lägre i interventionsskolorna än i kontrollskolorna, vid både baslinje (92,2 % respektive 93,8 %) och uppföljning (81,3 % respektive 84,5 %). I gymnasieskolorna blev dock skillnaden omvänd vid uppföljning, då kontrollskolorna hade större bortfall än interventionsskolorna.

Med hänsyn till den uppenbara skillnaden i ålderssammansättning samt i bortfall kommer resultatet att redovisas separat enligt årskurs.

Tabell 1. Elevurval enligt kön och årskurs

Variabel	Intervention		Kontroll	
	B	U	B	U
Total, n	354	308	290	257
<i>Kön</i>				
Pojkar	201	177	135	137
Flickor	148	125	153	118
<i>Årskurs i skolan</i>				
Åk 8	315	269	163	154
Gy åk 2	39	39	127	103

B=Baslinje, U=Uppföljning

Åk=Årskurs, Gy=Gymnasium

Utveckling och implementering av policy

Skolornas frågor inför utveckling av en tobakspolicy

I samband med randomisering och utskick av broschyren erbjöds alla interventionsskolor ett möte för att diskutera eventuella frågor. Tre av fyra skolor tackade ja. Diskussionsträffen innebar att ledningen fick möjligheten att ställa frågor och börja en diskussion om tillvägagångssätt för att revidera sin tobakspolicy. De som deltog i mötet var rektor/biträdande rektor, skolsköterska, kurator, ämneslärare, och på en skola bjöd man in elever som hade ett uttalat tobaksbruk.

Skolorna hade hunnit olika långt i sina tankar kring en tobakspolicy. En grundskola var mycket positiv till att utarbeta en tobakspolicy, men på grund av tidsbrist skulle personalen inte hinna arbeta med en ny policy förrän några månader efter mötet. En annan grundskola visade stort intresse för projektet och tyckte det var ett ypperligt tillfälle att arbeta mer förebyggande och utforma en tobakspolicy i skolan. De hade tittat närmare på hur tobakspreventivt arbete i deras kommun fungerar och undersökt andra skolors tobakspolicys. Det diskuterades mer praktiskt hur man kunde gå tillväga, exempelvis planerade man beställa nya anti-rök-skyltar för skolgården och se till att eleverna inte kunde köpa cigaretter i närbutiken (enligt personalen sålde butiken tobak till minderåriga). De utsåg en person som skulle ta ledning för att utforma den nya policyn.

Gymnasieskolor har inte alltid en skolgård utan kan ligga i anslutning till trottoarer, företag eller butiker där personer röker och askkoppar kan därför vara placerade utanför skolans ingång. Diskussionen med personalen på en av gymnasieskolorna handlade också om hur man kunde hantera myndiga elevers tobaksbruk samt synen på snus användning i skolan. I anknytning till detta diskuterades också förhållningssätt till personal som använder tobak. Exempelvis kan en snusande ämneslärare använda tobak under sin föreläsning, medan en rökare skulle gå utomhus och därmed bli mindre synlig för eleverna. Ett annat exempel gällde den personal som arbetar i kök och med matlagning, vilken ofta är anställd av privata företag.

Implementeringsprocessen

Det var två av fyra skolor som i februari 2013 hade påbörjat arbetet med en ny tobakspolicy. Dessa skolor hade ett par månader senare lämnat in ett färdigställt policydokument. En tredje skola hade vid detta läge påbörjat sitt arbete men ännu inte färdigställt en policy. Under utvecklandet av policyn beskrev de tre skolorna avsikten att involvera bland andra: rektor och/eller biträdande rektor, skolsköterska, skolkurator, lärare och fritidsledare. Elever skulle få ge sina synpunkter genom elevrådet. Två skolor önskade också involvera föräldrar genom föräldramöten eller föräldraråd. En skola hade inte intentionen att involvera föräldrar i processen utan enbart informera dem om skolans tobakspolicy vid föräldramöten.

Nedan sammanfattas policyinnehållet för de två skolor som redovisade ett färdigställt policydokument.

1. *Mål att vara helt tobaksfria.* Tobaksförbudet är tänkt inom skolans område dygnet runt för elever, personal och besökare på skolan. En skola skriver också att policyn gäller skoltid, inklusive alla aktiviteter som skolan anordnar, exempelvis vid studiedagar och resor.
2. *Upprätthållande av policyn.* En skola inkluderade i policyarbetet utbildning av personalen i metoder att hantera elevers beteende och attityder. I båda skolornas policy

ingår tobaksförebyggande arbete genom undervisning och information till elever. En annan åtgärd var strikt kontroll av att personalen följer skolans tobakspolicy och uppfyller plikten att bevaka elevernas beteende på skolgården. Då elev bryter skolans regler kontaktas mentor, skolsköterska och förälder, på en skola även rektor. Om policyn bryts upprepade gånger erbjuds elev och vårdnadshavare tillsammans med skolsköterska och mentor ett möte för att komma fram till en lösning. På en skola ska elever som vid upprepade gånger använder tobak på skolans område kallas till samtal med mentor och rektor. Elever och personal får stöd om de vill sluta sitt tobaksbruk.

3. *Utvärdering av policyarbetet.* Skolorna utvärderar sina policys varje läsår. Elever, föräldrar och lärare/personal informeras om reglerna varje läsår, vid nyanställning samt kontinuerligt på skolans hemsida. Rektor står som ytterst ansvarig, men all personal är delaktig i att efterleva skolans regler.

Föräldrars åsikter om en tobakspolicy på skolan

Det var totalt 321 föräldrar som deltog i studien (46 % svarsfrekvens). Näst intill alla (98 %) svarade att en tobakspolicy i skolan är nödvändig eller bra. Över 95 procent svarade att skolan bör underrätta föräldrarna om en elev ertappas med att röka på skolområdet. Majoriteten (88 %) tycker att policyn även bör omfatta snusning.

Elevernas tobaksbruk

Årskurs 8

Rökning

Vid baslinje var det 27 procent av elever i kontrollgruppen och 31,9 procent i interventionsgruppen som angav att de någon gång hade rökt tobak av någon sort (cigaretter, cigarrer, vattenpipa etc.), se Tabell 2. Vid uppföljning hade andelen stigit i båda grupper, vilket är vanligt i denna ålder, men något mindre i interventionsgrupp än i kontrollgrupp. Skillnaden var dock inte statistiskt signifikant. Samtliga indikatorer av rökning visade mer eller mindre samma mönster, men skillnaderna i ökning var varken konsistenta eller statistiskt signifikanta, framför allt eftersom de baseras på väldigt få "fall". Rökning under den senaste veckan till exempel ökade mer i interventionsgruppen medan daglig rökning mer bland elever i kontrollskolor, men baserat på totalt 30 elever som svarade att de rökte dagligen vid uppföljning. Å andra sidan, andelen som övervägde eller inte kunde utesluta att ta upp eller fortsätta med rökning i framtiden (så kallad "benägenhet") ökade med 6 procentenheter bland kontrollelever, medan den inte ökade alls i interventionsgruppen.

Tabell 2 . Andel (%) som rapporterar tobaksrökning bland elever i årskurs 8

Indikator	Baslinje (B)	Uppföljning (U)	Viktad medelskillnad U-B på skolnivå (% enheter) *
Grupp			
Någonsin rökt			
Intervention	31,9	36,8	4,7
Kontroll	27,0	36,4	9,3
Rökt minst 100 cigaretter			
Intervention	3,8	5,2	1,4
Kontroll	2,5	4,6	2,1
Rökt cigaretter regelbundet			
Intervention	3,8	11,6	7,8
Kontroll	7,4	9,7	2,3
Nuvarande cigarettbrukare			
Intervention	5,1	10,1	5,0
Kontroll	6,1	12,4	6,3
Rökt senaste veckan			
Intervention	3,2	8,2	5,0
Kontroll	3,7	5,8	2,2
Daglig cigarettbrukning			
Intervention	1,6	3,4	1,7
Kontroll	0,6	2,6	2,0
Rökt cigaretter under skoltid senaste månaden			
Intervention	1,9	3,4	1,2
Kontroll	0,0	1,3	3,9
Benägen att röka i framtiden			
Intervention	21,5	21,1	-0,4**
Kontroll	20,5	27,5	7,2

***Fet stil** på siffran indikerar att skillnaden går i riktning med den förväntade effekten av interventionen; *kursiv stil* indikerar att skillnaden går i motsatt riktning.

**Signifikant skillnad vid Rank-sum test.

Den kompletterande analysen som genomfördes på individnivå bekräftade helt resultaten på gruppnivå, även om inget resultat var statistiskt signifikant. En elev i interventionsgrupp hade till exempel 30 procent mindre sannolikhet att vara benägen att röka i framtiden (oddskvot 0,70; konfidensintervall 0,4–1,1).

Snus

Resultat om snusbruk visas inte i någon tabell.

Majoriteten av eleverna hade aldrig testat snus vid baslinje i början av årskurs 8, det var 7 procent och 6 procent som hade gjort det i interventionsgrupp respektive kontrollgrupp. Vid uppföljning hade dock i interventionsgruppen andelen elever som testat fördubblats, medan ingen väsentlig ökning skedde i kontrollgruppen. Samtliga övriga indikatorer av snusbruk (snusat regelbunden, snusar dagligen, snusat den senaste veckan, snusat under skoltid den senaste månaden) följde samma mönster, men de baserades på väldigt få fall.

Den kompletterande analysen som genomfördes på individnivå bekräftade helt resultaten på gruppnivå, även om inget resultat var statistiskt signifikant. Till exempel, en elev i interventionsgrupp hade mer än 4 gånger större sannolikhet att vara en nuvarande snusare (oddskvot 4,5; konfidensintervall 0,8–27,8).

Uppfattning av tobakspolicy i skolan

Hur elever i årskurs 8 uppfattar tobakspolicyn i skolan vid skolårets början respektive slut visas i tabell 3. En påtagligt stor andel elever i båda grupper svarade att de inte visste vilka regler som gällde i skolan angående tobak eller vilka konsekvenser överträdelse skulle få. Det var till exempel bara drygt hälften som var medvetna om att det är förbjudet att röka överallt i skolans område. Det är värt att notera att i båda grupperna var det få (cirka en tredjedel bland interventionsgruppen och en sjättedel i kontrollgruppen) som svarade att samma regler kring tobak gällde både elever och vuxna. Av denna anledning har vi valt att analysera fyra indikatorer med stor andel av "vet ej"-svar genom att också uppmärksamma skillnader mellan baslinje och uppföljning i just ökning av elevernas medvetenhet och kunskap om regler, som speglas i sjunkande andel "vet ej".

Både vid baslinje och vid uppföljning hade eleverna i interventionsgruppen i genomsnitt en uppfattning av en svagare policy än kontrollgruppselever. Det gällde framför allt påståendet om att elever ofta syns röka i skolan eller utanför skolan under raster, där andelen som svarade "ja" var 5–6 gånger större i interventionsgruppen än i kontrollgruppen, både vid baslinje och vid uppföljning.

Sammantaget rörde sig indikatorerna i den förväntade riktningen (tabell 3), framför allt avseende medvetenhet om reglerna om tobak i skolan.

Tabell 3. Uppfattning om tobakspolicy i årskurs 8. Andel elever (%) som svarar att de håller med vissa påståenden eller att de inte vet.

Indikator Grupp	Baslinje (B)	Uppföljning (U)	Viktad medelskillnad U-B på skolnivå (% enheter) *
I skolan är det förbjudet att röka överallt			
Intervention			
Vet ej	30,9	24,3	-6,5
Håller med	54,0	62,9	8,6
Kontroll			
<i>Vet ej</i>	27,8	27,3	-0,4
<i>Håller med</i>	69,1	68,8	-0,4
I skolan är det förbjudet att snusa under skoltid			
Intervention			
<i>Vet ej</i>	36,3	31,8	-4,4
<i>Håller med</i>	54,3	58,1	3,8
Kontroll			
<i>Vet ej</i>	34,0	35,1	1,23
<i>Håller med</i>	64,2	62,3	-1,93
Påminns ofta att skolan är tobaksfri			
Intervention			
	50,5	55,5	4,9
Kontroll			
	44,6	39,5	-5,3
Rökning på skolan får allvarliga konsekvenser			
Intervention			
<i>Vet ej</i>	37,9	33,6	-3,8
<i>Håller med</i>	49,8	46,8	-3,4
Kontroll			
<i>Vet ej</i>	39,5	48,0	8,6
<i>Håller med</i>	53,1	41,5	-11,7
Ser ofta elever som röker på skolans område på rasterna			
Intervention			
	61,9	72,5	11,3
Kontroll			
	9,9	14,6	4,8

Ser ofta elever som röker utanför skolan på rasterna

Intervention	70,1	78,8	9,2
Kontroll	24,1	38,2	14,0

Får ofta höra att det är farligt att använda tobak

Intervention	67,9	65,4	-1,9
Kontroll	65,4	77,0	10,9

Skolan har samma regler om tobak för elever och vuxna

Intervention			
Vet ej	50,2	41,9	-7,9
Håller med	30,1	39,3	9,5
Kontroll			
Vet ej	38,9	42,8	3,5
Håller med	17,9	15,1	-2,8

***Fet stil** på siffran indikerar att skillnaden går i riktning med den förväntade effekten av interventionen; *kursiv stil* indikerar att skillnaden går i motsatt riktning.

Den kompletterande analysen som genomfördes på individnivå bekräftade helt resultaten på grupp nivå. Den visade bland annat att sannolikheten att en elev i interventions-skolor påminnes om rökfrihet som regel i skolan var nästan två gånger större vid uppföljning än för en elev i kontrollskolor, och resultatet var statistiskt signifikant (oddskvot 1,9; konfidensintervall 1,3–2,9). Att inte känna till konsekvenserna för överträdelse av rökförbud var signifikant mindre förekommande för en elev i interventionsgruppen än i kontrollgruppen (oddskvot 0,5; konfidensintervall 0,3–0,9).

Gymnasium år 2

Rökning

Andelen som rapporterade rökning, vare sig någon gång i livet eller återkommande, var 2–3 gånger större bland elever på gymnasiet än bland elever i grundskolan. Det fanns vissa skillnader bland interventions- och kontrollskolor, men den statistiska osäkerheten var stor på grund av det låga antalet elever som ingick i gymnasiegruppen, framför allt i den enda skolan som utgjorde interventionsgrupp (39 elever).

Generellt sett hade interventionsgruppen en lägre prevalens av rökning vid baslinje men till synes en mindre gynnsam utveckling än kontrollgruppen under skolutgången. Detta kan delvis spegla ett känt fenomen, det vill säga tendensen att skillnaderna minskar över tid, vilket är ganska vanligt i unga åldrar. Men en viktigare förklaring kan vara att bortfallet vid uppföljning var större i kontrollgruppen, och troligtvis berörde detta bortfall i större utsträckning tobaksbrukarna.

I båda grupper minskade eller förblev tendensen till frekvent och återkommande rökning, rökning under skoltid samt benägenhet att röka i framtiden.

Tabell 4. Andel (%) som rapporterar tobaksrökning bland elever i gymnasium årskurs 2.

Indikator Grupp	Baslinje (B)	Uppföljning (U)	Skillnad U-B (% enheter) *
Någonsin rökt			
Intervention	64,1	74,4	10,3
Kontroll	69,1	68,9	-0,2
Rökt minst 100 cigaretter			
Intervention	12,8	10,3	-2,5
Kontroll	34,1	32,0	-2,1
Rökt cigaretter regelbundet			
Intervention	12,8	15,4	2,6
Kontroll	35,7	30,1	-5,6
Nuvarande cigarettrökare			
Intervention	15,4	20,5	5,1
Kontroll	46,0	46,6	0,6
Rökt senaste veckan			
Intervention	15,4	21,1	5,7
Kontroll	36,5	38,8	2,3
Daglig cigarettrökning			
Intervention	2,6	2,6	0,0
Kontroll	23,8	20,4	-3,4
Rökt cigaretter under skoltid senaste månaden			
Intervention	10,5	7,7	-2,8
Kontroll	35,4	29,1	-6,3

***Fet stil** på siffran indikerar att skillnaden går i riktning med den förväntade effekten av interventionen; *kursiv stil* indikerar att skillnaden går i motsatt riktning

Snus

Resultat om snus visas inte i någon tabell.

Generellt var snusbruk lägre än rökning och något mer utbrett bland elever i interventionsskolor (15,4 % nuvarande snusare) än i kontrollskolor (11,9 %) vid baslinje. Tendensen till en ökning var också större i interventionsskolan för nuvarande och dagligt bruk samt bruk i den senaste veckan, men det är svårt att tolka dessa resultat som en riktig skillnad på grund av det låga antalet elever samt det större bortfallet i kontrollgruppen. Andelen som rapporterade sig ha snusat under skoltid ökade lika mycket i båda grupper mellan baslinje och uppföljning.

Den kompletterande analysen som genomfördes på individnivå bekräftade helt resultaten på gruppnivå, även om inget resultat var statistiskt signifikant. Till exempel, en elev i interventionsgrupp hade mer än 3 gånger större sannolikhet att vara nuvarande snusare jämfört med i kontrollgruppen (oddskvot 3,8; konfidensintervall 1,0–14,8).

Uppfattning av tobakspolicy i skolan

Kunskaperna om regler kring tobak i skolan (vad och för vem de gäller) var bristfälliga även i gymnasieåldern. Andel elever i gymnasiet som uppfattar att rökförbud gäller överallt i skolan var väldigt låg, särskilt i interventionsgruppen, där bara en av fem elever svarade i enlighet med reglerna. En ännu mindre andel uppfattar snusförbud i skolan eller att rökförbud också gäller vuxna i skolan. Av denna anledning har vi valt att analysera fyra indikatorer med stor andel av "vet ej"-svar genom att också uppmärksamma ökningen mellan baslinje och uppföljning i just elevernas kunskap om regler, som speglas i en sjunkande andel av "vet ej"-svar. Den enda väsentliga förbättringen i interventionsgruppen jämfört med kontrollgruppen gällde kunskapen om samma regler för vuxna och elever. Däremot minskade kunskaperna om regler om rökning.

Att rapportera att man sett förekomst av rökning under rasterna, både i och utanför skolans område, var snarare regel än undantag i båda grupper (tabell 5). Under uppföljning minskade dock denna andel i interventionsgruppen jämfört med kontrollgruppen.

Dessa skillnader är dock svårtolkade på grund av det låga antalet skolor och elever i gymnasiet samt det höga bortfallet i kontrollgruppen.

Tabell 5. Kunskapen och uppfattning om tobakspolicy i gymnasiet årskurs 2. Andel elever (%) som svarar att de håller med vissa påståenden eller att de inte vet.

Indikator	Baslinje	Uppföljning	Skillnad
Grupp	(B)	(U)	U-B (% enheter) *
I skolan är det förbjudet att röka överallt			
Intervention			
Vet ej	42,1	48,7	6,6
Håller med	21,1	12,8	-8,3
Kontroll			
Vet ej	7,1	9,7	2,6
Håller med	52,0	58,3	6,3
I skolan är det förbjudet att snusa under skoltid			
Intervention			
Vet ej	42,1	38,5	-3,6
Håller med	5,3	5,1	-0,2
Kontroll			
Vet ej	29,1	34,0	4,9
Håller med	52,8	29,1	-23,7
Påminns ofta om att skolan är tobaksfri			
Intervention	21,6	25,0	3,4
Kontroll	67,2	62,1	-5,5
Rökning på skolan får allvarliga konsekvenser			
Intervention			
Vet ej	41,0	60,5	19,5
Håller med	28,2	23,7	-4,5
Kontroll			
Vet ej	28,4	26,2	-2,2
Håller med	34,7	33,0	-1,7
Ser ofta elever som röker på skolans område på rasterna			
Intervention	84,6	60,5	-24,1
Kontroll	83,3	88,4	5,1
Ser ofta elever som röker <u>utanför</u> skolan på rasterna			
Intervention	89,7	79,0	-10,7
Kontroll	93,7	92,2	-1,5
Får ofta höra att det är farligt att använda tobak			
Intervention	53,9	47,4	-6,5
Kontroll	59,8	63,1	3,3
Skolan har samma regler om tobak för elever och vuxna			
Intervention			
Vet ej	74,4	57,9	-16,5
Håller med	18,0	31,6	13,6
Kontroll			
Vet ej	28,4	33,0	4,6
Håller med	51,2	42,7	-8,5

***Fet stil** på siffran indikerar att skillnaden går i riktning med den förväntade effekten av interventionen; **kursiv stil** indikerar att skillnaden går i motsatt riktning

Den kompletterande analysen som genomfördes på individnivå bekräftade resultaten på gruppnivå. Några resultat var dessutom statistiskt signifikanta. En elev i interventionsgrupp hade 80 procents mindre sannolikhet än motsvarande elev i kontrollgruppen att uppmärksamma rökande skolkamrater på skolområdet (oddskvot 0,2; konfidensintervall 0,1–0,5) och 70 procents mindre sannolikhet att uppmärksamma rökande skolkamrater utanför skolområdet (oddskvot 0,3; konfidensintervall 0,1–0,9). Däremot var osäkerheten kring konsekvenserna för överträdelse av rökförbud fyra gånger större bland elever i interventionsgruppen än i kontrollgruppen (oddskvot 4,3; konfidensintervall 2,0–9,5).

Diskussion

Tre studier (en experimentell pilotstudie och två kvalitativa studier) genomfördes mellan åren 2011 och 2013 med syfte att kartlägga betydelse, genomförbarhet och möjliga effekter på elevernas beteende av en tobakspolicy i skolan. Den experimentella studien syftade till att mäta effekterna på elever av en reviderad, strukturerad och participatorisk tobakspolicy.

De kvalitativa studierna var avsedda att ge underlag dels till genomförande av interventionen med policyinsatsen i centrum, dels till tolkning av dess resultat.

Skolpersonalens åsikter och tankar kring en policy är avgörande för att utforma och bedriva vilken som helst insats i fråga. Att en tobakspolicy i dagens skola inte står högst på agendan är en icke överraskande slutsats av intervjustudien med 29 rektorer och övrig personal i skolan. Anledningarna är dock av stort intresse, vilka redovisas särskilt i Appendix A till denna rapport. De kanske viktigaste punkterna att beakta är relationen mellan lag (tobakslagen) och policy samt relationen mellan policyn, skolans gemenskap och kultur, och dess prioriteringar gentemot multipla och komplexa mandat.

Skolans gemenskap och kultur såsom de reflekteras i elevernas tankar står i centrum för den andra kvalitativa studien, som redovisas i Appendix B. Här har man genomfört fokusgruppdiskussioner med elever i skolorna som var avsedda för policyarbetet samt med eleverna i skolor som fungerade som kontrollgrupp i interventionsstudien. Elevernas uppfattningar om tobak och tobakspolicyer skilde sig avsevärt mellan kontroll- och interventionsgruppen. Resultatet har inte entydigt kunnat kopplas till interventionen, utan mer till skolkulturen. En tobakspolicy fungerar som en markör av strategier och relationer mellan skolan och eleverna. Här fanns tydliga skillnader mellan kontroll- och interventionsgruppen. Den förstnämnda förespråkar en dialogisk, processorienterad och jämbördig strategi med utbyteslogik som leder till win-win-situationer mellan alla inblandade. Den sistnämnda favoriserar en restriktiv, målorienterad och hierarkiserande strategi med föreskriftslogik som leder till en situation där skolan/icke-tobaksanvändare vinner över tobaksanvändarna. En tobakspolicy behöver därför anpassas till både anti-tobaksbudskapet och läroplanens relationella värdegrund. Tydliga tendenser och viss polarisering noterades kring attityder mot tobak och mot skolans roll i att begränsa tobaksbruk. Elever i interventionsskolor var mer benägna att skapa en ideell allians med skolans regler, medan elever i kontrollskolor betonade det fria valet och det fria ansvaret.

Dessa aspekter kan motivera varför den participatoriska processen att införa/omarbete en specifik policy kan vara värd att genomföra trots att den kan vara tidskrävande och mödosam, vilket de fyra skolor som genomförde en omfattande revidering av sin tobakspolicy kunde vittna om. Trots detta fungerade interventionsstudien i det stora hela som ett bra "samhällsexperiment" och gav värdefull information. Ett intressant och ganska generellt fynd är dock att inverkan av policyarbetet på själva rökbeteendet (att inte börja eller att sluta röka) knappast märktes i detta material, med andra ord, elever i interventions- och kontrollskolor betedde sig ganska lika, och utveckling av rökning skilde sig marginellt i de två grupperna. Det bör dock noteras att för majoriteten av indikatorerna var skillnaden gynnsam för interventionsskolor.

Utvecklingen av snusbruk skedde däremot i motsatt riktning, det vill säga att användningen blev högre bland elever i interventionsskolor än i kontrollskolor.

En tydligare skillnad syntes i grundskolan gällande attityder och framtida åsikter, där tendensen bland elever i interventionsgruppen att vilja ta upp rökning eller att fortsätta röka avstannade medan den ökade i kontrollgruppen.

En annan positiv förändring efter policyinförandet var att medvetenhet om regler kring tobak i skolan blev högre för eleverna, särskilt med tanke på att kunskaper och medvetenhet om reglerna kring tobak i skolan var väldigt låga vid skolårets start. I gymnasieskolor påverkade detta även andelen som uppmärksammade rökande elever i skolans område eller i närheten av skolan, en förändring som man inte kunde se i grundskolan.

Skillnaderna mellan de två grupperna ska dock tolkas med försiktighet, på grund av olika brister, först och främst studiens begränsade storlek (enbart nio skolor deltog), resultaten blir då väldigt osäkra. Eftersom eleverna inte följdes upp individuellt, utan på gruppnivå, kan grupperna vid uppföljning skilja sig något från grupperna vid baslinje – exempelvis kan några elever ha slutat och nya tillkommit, frånvarande elever kan vara olika vid de två tillfällena etc. Bortfallet vid uppföljning skilde sig mellan interventions- och kontrollskolor, och detta kan ha påverkat resultaten i olika riktningar, eftersom det är vanligt att rökarna är mer representerade i gruppen som faller bort. En annan bidragande faktor till att effekterna inte syns eller inte är tolkbara är att implementeringen av den nya policyn inte var fullbordad vid tidpunkten för uppföljning.

I sin helhet är dessa resultat i linje med det nuvarande kunskapsläget vad gäller inverkan av en policy på unga människors beteende (17), samt mer generellt med möjlighet att studera kausala samband av komplexa, hälsofrämjande interventioner på kort sikt (19). Teoretiskt finns det tre möjliga sätt för en policy att påverka ett beteende. Det första och mest intuitiva sättet är att reglera vad individer får respektive inte får göra. Det andra är att signalera vilket förhållningssätt och vilka värderingar som gäller inom en organisation, med andra ord att skapa en kollektiv norm kring en viss fråga (här: tobaksbruk) (20).

Det tredje och ett mer generellt sätt att påverka beteendet går genom gemenskap, identifiering och gemensam kultur, det som brukar kallas för skolans ”ethos” (21). Det verkar ganska logiskt att den första påverkan har en omedelbar men inte nödvändigtvis hållbar effekt, medan de sista två kräver en längre tid för att effekterna ska uppenbara och stabilisera sig.

Slutsatser

Denna pilotstudie med experimentell design är unik i svenska sammanhang. Den visar att utvecklingen av en tobakspolicy med tydligt innehåll och en participatorisk process är ett rimligt mål som dock förutsätter ett långsiktigt arbete. Arbetet kan medföra vissa gynnsamma förändringar på kort sikt, såsom främjande av identitet och samhörighet bland elever i en skola, tydligare förhållningssätt mot tobak samt förändringar i elevers attityder mot framtida tobaksbruk. Inverkan på ungas beteendet är dock inte påvisat. För att få fram säkrare resultat behövs det större studier med längre uppföljning av både implementeringsprocessen och utfallet hos eleverna.

Tack till

Sara Fritzell för granskning av rapporten.

Referenser

1. World Health Organization. WHO report on the global tobacco epidemic, 2011. Warning about the dangers of tobacco. Geneva 2011.
2. Folkhälsomyndigheten. Nationella folkhälsoenkäten, Tobaksvanor tidsserier och regionala resultat 2012.
<http://www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/statistik-och-undersokningar/enkater-och-undersokningar/nationella-folkhalsoenkaten/levnadsvanor/tobaksvanor/> (nedladdad jan -13).
3. Gripe I (red.) Skolelevers drogvänor 2013. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. 2013.
4. Regeringens proposition. Mål för folkhälsan. 2002/03:35.
5. Galanti MR, Gilljam H, Post A, Eriksson B. Tobaksbruket i Länet. Stockholm 2011.
6. Sussman S, Sun P. Youth tobacco use cessation: 2008 update. Tob Induc Dis. 2009;5:3.
7. Thomas R, Perera R. School-based programmes for preventing smoking. Cochrane Database Syst Rev. 2006(3):CD001293.
8. Statens folkhälsoinstitut. Barn och unga önskar en rökfri skolgård – kort information till skolan. 2010d.
9. Edvardsson I, Troein M, Ejlerthsson G, Lendahls L. Snus user identity and addiction: a Swedish focus group study on adolescents. BMC Public Health. 2012;12(1):975.
10. Tobakslag (SFS 1993:581). Stockholm: Socialdepartementet.
11. Grundföreskrift (SKOLFS 2010:37). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
12. Grundföreskrift (SKOLFS 2011:144). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
13. Bengtsson, S, Sjögren O. Rökning på skolgårdar – en granskning av några gymnasier. Länsstyrelsen i Stockholms län. 2011;Rapport 2001:01.
14. Sandberg, A. Kartläggning av rökning på skolgårdar i norra Örebro län. 2010.
15. Göteborgs Stad Miljöförvaltningen. Rökfria skolgårdar i Göteborg – finns det? 2008;R 2008:7.
16. Statens folkhälsoinstitut. Tonåringar om tobak – Vanor, kunskap och attityder. 2010c;R 2010:20.
17. Galanti MR, Coppo A, Jonsson E, Bremberg S, Faggiano F. Anti-tobacco policy in schools: upcoming preventive strategy or prevention myth? A review of 31 studies. Tob Control. 2013 May 28.
18. Galanti MR, Jonsson E. Tobakspolicy i skolan – en litteraturöversikt: Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin 2013.
19. Rickles, D. Causality in complex interventions. Med Health Care Philos. 2009 Mar;12(1):77–90.

20. Aveyard P, Markham WA, Cheng KK. A methodological and substantive review of the evidence that schools cause pupils to smoke. *Soc Sci Med*. 2004 Jun;58(11):2253–65.
21. Bonell CP, Sorhaindo AM, Allen EE, Strange VJ, Wiggins M, Fletcher A, et al. Pilot multimethod trial of a school-ethos intervention to reduce substance use: building hypotheses about upstream pathways to prevention. *J Adolesc Health*. 2010 Dec;47(6):555–63.

Bilagor

Bilaga 1. Broschyr Projekt Tobakspolicy i skolan

Projekt Tobakspolicy i skolan

Fas 3- Intervention
Tips & Råd till en Tobakspolicy

Ett projekt vid Institutionen för Folkhälsovetenskap

Karolinska Institutet

2012-2013

Vad är syftet med studien?

Syftet är att undersöka vilken effekt en tobakspolicy i skolan har på ungdomars tobaksbruk.

Tobak är beroendeframkallande och direkt skadligt för hälsan. Forskning visar att de flesta tobaksanvändare börjar i tonåren. En tidig rökdebut ökar risken att fortsätta röka vilket ökar risken för ohälsa. En tobakspolicy som kan förebygga att ungdomar börjar använda tobak gynnar inte bara individen och skolan utan hela samhället.

Utifrån en litteraturgenomgång (Jonsson & Galanti, opublicerad rapport) visade sig fem faktorer vara lovande för en effektiv policy: den inkluderade både vuxna och elever, gällde under hela skoltiden, var tydlig, följdes av en gemensam norm och upprätthölls.

En tobakspolicy i skolan bör vidga och fördjupa tobakslagens mening och lyfta fram preventionsarbetet på ett tydligt sätt. Policyn bör beskriva vad som gäller på just er skola.

V varför en tobakspolicy i skolan?

1. Tobak är hälsofarligt! Globalt är rökning en av de främsta orsakerna till ohälsa, sjukdom och förtidig död. Även snusning påverkar hälsan negativt och risken för beroendeframkallning är lika stor som vid rökning.
2. Varje år beräknas 6600 personer dö i förtid på grund av rökning och över 200 dör av skador till följd av passiv rökning i Sverige.
3. För att minska tobaksbruket har regeringen fastställt fyra etappmål, ett av målen är att till år 2014 halvera antalet ungdomar under 18 år som börjar röka eller snusa.
4. Skolan ska erbjuda en trygg och trivsamt arbetsmiljö.
5. Skolan tillsammans med föräldrar spelar en viktig roll i det förebyggande tobaksarbetet.
6. År 2011 rökte och/eller snusade 23% av pojkarna och 27% av flickorna i årskurs 9 och 41% av pojkarna och flickorna i årskurs 2 på gymnasiet.
7. År 2010 uppgav 87% av ungdomar sitt stöd för ett rökförbud på skolgårdar.
8. Trots tobaksförbud uppgav 79% av eleverna och 34% av vuxna att det förekom rökning på deras skolgård.
9. Det har visat sig att rökande ungdomar i jämförelse med icke rökande ungdomar oftare har dålig anknytning till skolan, vilket kan leda till sämre betyg. Rökande elever har oftare provat andra droger samt har högre alkoholkonsumtion.
10. En tydlig tobakspolicy som upprätthålls kan underlätta målet om en tobaksfriskola, samt åstadkomma en lägre andel elever som brukar tobak.

Några generella principer

1. Gemensamt framtagande av policyn

För att tobakspolicyn ska få så stor slagkraft som möjligt bör skolläda, lärare, övrig skolpersonal, elever och föräldrar vara involverade i framtagandet.

2. Tobakspolicyn bör gälla ALLA i skolan

Ett vanligt problem för personal vid skolor är hur man bör agera när elever som hunnit bli myndiga använder tobak. För att tobakspolicyn ska ha effekt på elevernas tobaksvanor så bör tobaksförbudet på skolan gälla för samtliga som vistas där, oavsett ålder: elever, lärare, annan skolpersonal, besökare och föräldrar. Det är också lättare att vara konsekvent om policyn omfattar alla. Forskning visar att skolor som har tobaksförbud som inkluderar både vuxna och elever har en lägre andel elever som brukar tobak.

3. Skoltid framför skolområde

Studier visar på att ett tobaksförbud som bara gäller på skolområdet kan innebära att rökning förflyttas utanför och därför har policyn liten inverkan på beteendeförändring i sig. Utmarkerade plaster där rökning är tillåten kan öka risken att elever uppfattar det som något accepterat. Ett tobaksförbud under hela skoltiden skulle också innefatta aktiviteter utanför skolans område, till exempel friluftsdagar, studiebesök och skolresor. Ett tobaksförbud som gäller hela skoltiden gör det lättare att motivera att både rökning och snusning omfattas av policyn.

4. Tydlighet

Innehållet i tobakspolicyn bör vara kort och koncist, men tydligt och på ett attraktivt sätt beskriva de regler som gäller kring tobak på skolan.

5. Gemensam norm

Vuxna bör alltid medföra en gemensam norm och en negativ inställning till tobaksanvändning, samt visa sitt stöd till tobakspolicyn oavsett personliga åsikter och eget tobaksbruk. Följaktligen, om vuxna har en likgiltig eller positiv inställning till tobaksanvändning är risken större att fler elever röker eller snusar.

6. Tillsyn och upprätthållande

Tobakspolicyn bör upprätthållas genom kontinuerlig tillsyn och en lämplig handlingsplan. Att lärare och annan skolpersonal finns närvarande vid raster och luncher är exempel på tillsyn som lätt kan tillämpas. Elever och föräldrar bör regelbundet informeras och påminnas om skolans tobakspolicy, därigenom blir även nya lärare och elever införstådda. Skolan bör ha undervisning kring tobak samt uppmuntra till diskussion bland elever om hur det förebyggande arbetet kan se ut.

7. Åtgärder för tobaksbruk

Vilka åtgärder som vidtas då någon överträder tobaksreglerna bör finnas tydligt nedskrivna. Utbildning och rådgivning till elever som bryter mot tobakspolicyn kan vara en direkt åtgärd vid skolan. Stöd från personal samt att föräldrar blir informerade om att deras barn använder tobak är ytterligare exempel på hur man kan gå till väga. Tydliga åtgärder och information då någon (elever som vuxna) bryter mot skolans tobakspolicy är av stor vikt för både eleven och den anställde.

8. Stöd

Om man upptäcker att eleven röker eller snusar finns det anledning att uppmärksamma detta. De flesta tobaksanvändare vill sluta och många vill ha hjälp, stöd och motivation kan vara en avgörande faktor att bli av med sitt beroende.

9. Föräldrar spelar en viktig roll

Föräldrar har stor inverkan på sina barns tobaksvanor. Forskning visar att barn till föräldrar som brukar tobak i större utsträckning själva blir användare jämfört med barn till föräldrar som är tobaksfria. Men de kan oavsett eget tobaksbruk tydligt markera att det inte är acceptabelt, vilket också visar sig ha stor inverkan på barnens beteende.

10. Kommunikation och spridning

Tobakspolicyn behöver kontinuerlig spridning, det kan göras genom olika forum i skolan och på skolans hemsida. En informationsplan till besökare och personal kan utarbetas som tydligt beskriver skolans regler kring rökning. Ytterligare kan en sammanfattad tobakspolicy tas fram som poster och placeras i varje klassrum samt på ställen där besökare och övrig berörd personal kan få informationen. Den kan även tryckas och skickas ut till elever och föräldrar varje läsår.

Några förslag till insatser

1. Bilda en "tobakspolicygrupp"

En grupp med både lärare, elever och om möjligt föräldrar som aktivt arbetar med att ta fram tobakspolicyn är en mycket bra start.

2. Få input

Hur arbetar andra skolor med sin tobaksprevention?

Vad säger föräldrar och elever om hur skolan bedriver tobaksfrågor?

Ta tillvara på kunskapen som finns på skolan och vid andra skolor. Ta tillfälle att få ny input från nya elever och anställda om hur de tycker att tobakspolicyn fungerar och låt dem dela med sig av sina tidigare erfarenheter från skolor/arbetsplatser.

3. Gör tobakspolicyn känd

Arbeta kontinuerligt med att sprida information och kunskap. Ett kreativt exempel kan vara att ta fram ett antal punkter för en tobakspolicy och låta elever ta fram en poster som sedan sätts i klassrummet eller någonstans i skolan. Ytterligare sätt att kommunicera policyn kan vara genom skolans hemsida och genom skolans undervisning. Uppdatering av skolans webbsida, samt facebook eller andra forum där elever är aktiva, och att anordna temadagar, diskussioner och tävlingar som involverar alla elever.

4. Arbeta konsekvent

Alla bör arbeta konsekvent och aldrig göra undantag mot skolans regler. Skyltar bör endast hänvisa till förbud och inte tillåten rökning vid vissa plaster. Vuxna kan arbeta konsekvent genom att alltid uppmärksamma förekomsten av tobaksbruk under skoltid, samt alltid följa skolans policy. Ett annat exempel är att ha vuxna som cirkulerar på skolgården under raster och luncher.

5. Tobaksavvänjning

En viktig komponent av ett framgångsrikt policyarbete är att erbjuda stöd till både personal och elever som vill sluta med sitt tobaksbruk. Framförallt är det viktigt att alla känner till var man kan få hjälp. Om skolan inte har möjlighet att erbjuda rådgivning på plats kan de hänvisa till andra närliggande ställen såsom vårdcentralen eller Sluta-Röka-Linjen (<http://www.slutarokalinjen.org/>).

Förslag till punkter som kan ingå i en poster om tobakspolicy

- Tobaksförbudet gäller ALLA, såväl elever, lärare som besökare
- Tobaksförbudet gäller under skoltiden, inte bara inom skolans område. Det gäller under HELA skoltiden, d.v.s. även vid exempelvis föräldramöten och studiedagar.
- Skolpersonal cirkulerar på skolgården under raster och luncher
 - vuxnas närvaro är ledande, det markerar att skolan prioriterar tobaksfri skoltid.
- Skolpersonal agerar då personal, vuxen eller elev brukar tobak under skoltid.
- Skolan erbjuder/hänvisar till stöd för anställda och elever som vill sluta sitt tobaksbruk

Förslag till läsvärda rapporter och ytterligare tips

- **Centralförbundet för Alkohol -och Narkotikaupplysning**
Skolelevers drogvanor 2011
<http://www.can.se/PageFiles/1252/can-rapportserie-129-skolelevers-drogvanor-2011.pdf?epslanguage=sv>
- **Statens Folkhälsoinstitut**
Rökfria skolgårdar och en tobaksfri skoltid- En kunskapssammanställning
<http://www.fhi.se/PageFiles/13469/A-2011-16-Rokfria-skolgardar-tobaksfri-skoltid.pdf>
- **Tobaksnolla**
Tillsammans Mot Tobak- En handledning för en tobaksfri skola
<http://www.tobaksnolla.se/docs/tillsammansmottobak-2.pdf>

Här ni ytterligare frågor kring tobakspolicyn?

Vänligen kontakta oss!

Rosaria Galanti
Docent
rosaria.galanti@ki.se
Tel: 070 4718984, 08 12337165

Josefine Nilsson
Forskningshandläggare
josefine.nilsson@ki.se
Tel: 076 3372243, 08 52480106

Institutionen för
Folkhälsovetenskap
Box
171 76 Stockholm
Org. Nummer

Institutionen för
Folkhälsovetenskap
Karolinska Institutet
Norrbacka, 8tr
Stockholm

+46 8-524 800 00

info@ki.se

Webb
www.ki.se

Bilaga 2. Frågeformulär till elever

Tobakspolicy i skolan

Ett frågeformulär till elever

Ett projekt vid institutionen för folkhälsovetenskap
Karolinska Institutet
2012-2013

Denna enkät är en del av projektet "Tobakspolicy i skolan" som Karolinska Institutet genomför i några utvalda skolor. Projektets syfte är att klargöra om en policy mot tobak i skolan har betydelse för ungdomars tobaksbruk. Ditt deltagande är värdefullt men helt frivilligt.

Vilket år är du född? 19□□

Är du pojke eller flicka? P□ F□

Frågor om rökning och snus

1. Hur många hela cigaretter/cigariller/bidis har du sammanlagt rökt i ditt liv?

☐0 ☐1–2 ☐3–10 ☐11–50 ☐51–100 ☐Fler än 100

2. Hur många gånger har du rökt vattenpipa i ditt liv?

☐0 ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐Fler än 4

3. Har du någonsin rökt cigaretter eller annat rökverk (se ovan) regelbundet (minst en gång per vecka under tre månader i rad)?

☐Nej ☐Ja

4. Hur många dagar under de senaste 30 dagarna har du rökt cigaretter (eller annat rökverk, se ovan)?

☐0 ☐1–3 ☐4–9 ☐10–19 ☐Fler än 19

5. Hur många cigaretter (eller annat rökverk, se ovan) har du rökt sammanlagt de senaste 7 dagarna?

☐0 ☐1–2 ☐3–6 ☐7–14 ☐15–34 ☐Fler än
34

6. Hur många gånger har du snusat i ditt liv?

☐0 ☐1–2 ☐3–10 ☐11–50 ☐51–100 ☐Fler än
100

7. Har du någonsin använt snus regelbundet (minst en gång per vecka under tre månader i rad)?

☐Nej ☐Ja

8. Hur många dag de senaste 30 dagarna har du använt snus?

☐0 ☐1–3 ☐4–9 ☐10–19 ☐Fler än
19

9. Ungefär hur många snusdosor har du använt de senaste 7 dagarna?

☐0 ☐Mindre än 1 ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐Fler än
4

10. Hur många gånger under de senaste 30 dagarna har du använt snus under

skoltid?

(Skoltid innefattar hela tiden du är i skolan, dvs inkluderar raster och lunch)

☐0 ☐1–5 ☐Fler än 5

11. Hur många gånger under de senaste 30 dagarna har du rökt cigaretter under

skoltid?

(Skoltid innefattar hela tiden du är i skolan, dvs inkluderar raster och lunch)

☐ 0

☐ 1–5

☐ Fler än 5

12. Oavsett ditt tobaksbruk nu, vad tror du att du gör om ett år? (Kryssa för en ruta)

☐ Varken röker eller snusar

☐ Röker, men snusar inte

☐ Snusar, men röker inte

☐ Både snusar och röker

☐ Vet ej

Frågor om tobakspolicy i skolan

Stämmer följande påståenden in på din skola?

13. I min skola är det förbjudet för elever att röka överallt

☐ Ja

☐ Nej

☐ Vet ej

14. I min skola är det förbjudet för elever att snusa under skoltid

☐ Ja

☐ Nej

☐ Vet ej

15. Vi uppmärksammas ofta om att vår skola ska vara rökfri

☐ Ja

☐ Nej

16. Att röka i skolan kan leda till allvarliga konsekvenser för eleven

☐ Ja

☐ Nej

☐ Vet ej

17. Jag ser ofta elever röka under rasterna på skolgården eller annanstans i skolan

☐ Ja

☐ Nej

18. Jag ser ofta elever röka under rasterna utanför skolgården eller skolan

☐ Ja

☐ Nej

19. Jag har ofta fått höra i skolan om hur farligt det är att använda tobak

☐ Ja

☐ Nej

20. Det är samma regler om tobaksförbud för elever och vuxna i min skola

☐ Ja

☐ Nej

☐ Vet ej

Tack för ditt deltagande!

Bilaga 3. Frågeformulär till föräldrar

Tobakspolicy i skolan

Ett frågeformulär till föräldrar

Ett projekt vid Institutionen för folkhälsovetenskap
Karolinska Institutet
2012–2013

Ditt/dina barns skola deltar i projektet ”Tobakspolicy i skolan” som Karolinska Institutet genomför med bidrag av statens folkhälsoinstitut. Forskning visar att föräldrar och vuxna har en stor betydelse för ungdomars tobaksbruk. Era svar kommer att ha betydelse för hur policyarbetet i skolan kan bedrivas men det är helt frivilligt att besvara frågorna. Frågeformuläret kan fyllas i av en förälder.

1. Det pratas en del om att skolorna skall ha en tobaksfri policy. Vilken är din åsikt om detta? Välj det påstående som ligger närmast det du tycker.

- ☐ En tobaksfri policy i skolan är alldeles nödvändig
- ☐ Det är bra att ha en policy mot tobak, men egentligen bör det räcka med befintliga lagar
- ☐ Det behövs inte, finns viktigare frågor att diskutera i skolan
- ☐ Ingen åsikt

2. Vissa skolor har som policy att underrätta föräldrarna om en elev ertappas med att röka på skolområdet. Vad tycker du om denna åtgärd? Välj det påstående som ligger närmast det du tycker.

- ☐ En mycket bra åtgärd, föräldrarna måste få veta för att kunna föra ett samtal med sitt barn
- ☐ Bra att föräldrarna får veta, men de kan inte göra något åt saken
- ☐ Onödigt, det är skolan som ska ingripa i dessa fall
- ☐ Ingen åsikt

3. Om skolan där ditt barn går skulle besluta om att omarbeta och stärka sin policy mot tobak skulle du som förälder vilja vara involverad i detta arbete?

☐ Ja, säkert

☐ Ja, kanske

☐ Nej

☐ Ingen åsikt

4. Om skolan där ditt barn går skulle besluta att omarbeta och stärka sin policy mot tobak tycker du att förbudet då också ska innefatta snus?

☐ Ja

☐ Nej

☐ Osäker, vet ej

Tack för ditt deltagande!

Bilaga 4. Checklista, interventionsgrupp

Checklista implementering av Tobakspolicy i skolan, Interventionskolor

För att få en inblick i hur ni arbetat med tobakspolicyn vill vi att ni fyller i följande checklista. Tack!

- ☐ Ny tobakspolicy infördes _____ år/mm/dd
(Fyll i hela checklistan, samt bifoga gärna ett ex av policydokumentet om det finns ett)
- ☐ Arbetet med en ny tobakspolicy är påbörjat men inte färdigställt
(Svara enbart på fråga 1)
- ☐ Arbetet med en ny tobakspolicy har inte påbörjats
(Behöver inte fylla i checklistan)

Checklista om arbetet med skolpolicy mot tobak

DELTAGANDE

1. Vem/vilka utförde/ska utföra arbetet för att ta fram den nya skolpolicyn?

Välj ett av nedanstående alternativ.

- ☐ Den nya skolpolicyn utvecklas/utvecklades av en grupp bestående av:
(OBS! Skriv inte namn, utan roller: exempelvis rektor, elev representant etc.)

1. _____ 4. _____

2. _____ 5. _____

3. _____ 6. _____

Övriga: _____

- ☐ Den nya skolpolicyn utvecklas/utvecklades av _____
(OBS! Skriv inte namn, utan roll: exempelvis rektor, biträdande rektor etc.)

2. Hur involverades föräldrarna i utvecklingen av den nya policyn?

Välj ett eller flera av nedanstående alternativ.

- ☐ Föräldrarna informerades om initiativet samt om det nya policydokument/policyregler

Berätta gärna hur:

- ☐ Föräldrar representanter deltog i arbetet för att ta fram den nya policyn
- ☐ Föräldrarna bads lämna synpunkter om den nya policyn (t ex via enkät, eller särskilda möten)
- ☐ Annat, beskriv gärna på vilket sätt

3. Hur involverades eleverna i utvecklingen av den nya policyn?

Välj ett eller flera av nedanstående alternativ

- ☐ Eleverna informerades om initiativet samt om det nya policydokumentet/policyregler

Berätta gärna hur:

- ☐ Elevrepresentanter deltog i arbetet för att ta fram den nya policyn
- ☐ Eleverna bads lämna synpunkter om den nya policyn (t ex via enkät, eller särskilda möten)

Annat, beskriv gärna på vilket sätt

INNEHÅLL

4. Inkluderas följande punkter i den nya tobakspolicyn? V.g. svara för varje punkt

En förklaring av varför policyn är viktig	ja ☐	nej ☐
Policyn innefattar elever	ja ☐	nej ☐
Policy innefattar skolpersonal	ja ☐	nej ☐
Policy innefattar gäster och besökare till skolan	ja ☐	nej ☐
Policy innefattar rökning	ja ☐	nej ☐
Policy innefattar snus	ja ☐	nej ☐
Tobaksförbud gäller skolans område	ja ☐	nej ☐
Tobaksförbud gäller hela skoltiden (t ex inkl. raster, utflykter, etc.)	ja ☐	nej ☐
Konsekvenserna för överträdelse av förbudet	ja ☐	nej ☐
Vilket stöd man kan få för att sluta med tobak	ja ☐	nej ☐

5. Vilka av följande åtgärder/konsekvenser gäller om en elev överträder reglerna? V.g. svara för varje punkt

Föräldrar kontaktas	ja ☐	nej ☐
Samtal med skolsköterska / annan personal i elevhälsa	ja ☐	nej ☐
Samtal med rektor/delegerad lärare	ja ☐	nej ☐
Disciplinära åtgärder i skolan (t ex varning, kvarsittning)	ja ☐	nej ☐
Böter	ja ☐	nej ☐

☐ Inga konsekvenser vidtogs

Annat, skriv gärna vad:

6. Vilka av följande åtgärder/konsekvenser gäller om personal överträder reglerna? V.g. svara för varje punkt.

Samtal med rektor/delegerad lärare ja o nej o

Disciplinära åtgärder i skolan (t.ex. varning) ja o nej o

Hänvisning till vård ja o nej o

Böter ja o nej o

☐ Inga konsekvenser vidtags

Annat, skriv gärna vad:

7. Vilka av följande åtgärder/konsekvenser gäller om besökare överträder reglerna? V.g. svara för varje punkt.

Samtal med rektor/delegerad lärare ja o nej o

Disciplinära åtgärder i skolan
(t.ex. varning, utvisning) ja o nej o

Böter ja o nej o

☐ Inga konsekvenser vidtags

Annat, skriv gärna vad:

SPRIDNING

8. Hur informerades personal/elever/familjer om den nya policyn?

V.g. svara för varje punkt.

Personligt brev	ja o	nej o
Möte	ja o	nej o
Skolans hemsida	ja o	nej o
Intern skolwebb	ja o	nej o
Skolans tidning	ja o	nej o
Poster / affischer	ja o	nej o

Annat, skriv gärna vad:

BEREDSKAP

9. Vilka ansvarar för upprätthållandet av den nya tobakspolicyn? Skriv nedan (OBS! inte namn utan funktioner/roller. Om ingen ansvarig utsågs kryssa i rutan längst ner.)

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

☐ Ingen

10. Vilka ansvarar för att dokumentera särskilda händelser som berör tobakspolicyns genomförande (t.ex. konflikter med elever, disciplinära åtgärder etc.)? Skriv nedan (OBS! inte namn utan funktioner/roller. Om ingen ansvarig utsågs kryssa i rutan längst ner.)

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

☐ Ingen

10. Finns det en övervakningsfunktion vad gäller att använda tobak på skolans område?

ja o nej o

beskriv_____

ÖVRIGT

Har någon i personalen deltagit i seminarier/kurser eller andra informationsdagar kring tobak? (specificera gärna när och vilka som höll i kursen och kort om vad den innehöll, samt vilka som deltog från skolan (ej namn utan roller)).

Berätta gärna fritt om arbetet skolan har gjort kring tobakspolicyn, upplevda effekter, problem som uppstått etc.

Bilaga 5. Checklista, kontrollgrupp

Checklista, Tobakspolicy i skolan, Kontrollskolor

För att få en inblick i hur ni arbetat under projektet Tobakspolicy i skolan vill vi att ni fyller i följande checklista. Tack!

1. Har skolan en tobakspolicy?

(Bifoga gärna ett ex av policydokumentet om det finns ett.)

☐ Ja ☐ Nej

Om skolan har en policy, när infördes den?

Tobakspolicyn infördes _____år/mm/dd

Om skolan har en policy, har ni någon gång uppdaterat/ändrat på dokumentet?

☐ Ja, ny policy infördes _____år/mm/dd

☐ Nej, vi har aldrig ändrat på den ursprungliga versionen

2. Har någon i personalen deltagit i seminarier/kurser eller andra informationsdagar kring tobak?*(Specificera gärna när och vilka som höll i kursen och kort om vad den innehöll, samt vilka som deltog från skolan (ej namn utan roller).)*

3. Bedriver skolan under läsåren aktiviteter inom tobaksprevention?

Om ja, vänligen beskriv:

ISBN 978-91-87691-08-9

**Centrum för epidemiologi
och samhällsmedicin**

STOCKHOLMS LÄNS LANDSTING